

**Проблема еквівалентності
перекладу і тип тексту,
що перекладається**

План

1. Поняття еквівалентність перекладу. Визначення поняття еквівалентність перекладу. Відмінності в термінах еквівалентність, адекватність і тотожність. Відносність поняття еквівалентність перекладу.
2. Фактори, що зумовлюють еквівалентність перекладу.
3. Комунікативно-функціональна ознака як визначальний принцип еквівалентності тексту.
4. Типи перекладу. Лінійні синтаксичні трансформації.
5. Ступінь відносної еквівалентності, яка властива різним типам текстів.
6. Моделі процесу перекладу.

З еквівалентністю перекладу оригіналу відбувається, як зазначає В. В. Виноградов, щось подібне до висновку лікарів у довідках загального характеру. Лікарі пишуть: «Практично здоровий», тобто пацієнт може працювати, хоча теоретично у нього багато різних хвороб. Так і з перекладацькою еквівалентністю.

Перекладач-професіонал завжди намагається досягти практичної інформаційної еквівалентності перекладу оригіналу, але в теоретичному плані ця еквівалентність, дуже різна. Можна заздалегідь стверджувати, що будь-який переклад ніколи не буде абсолютно ідентичний канонічному тексту оригіналу.

Еквівалентність перекладу оригіналу є завжди поняттям відносним. І рівень відносності може також бути дуже різним.

Ступінь наближення до оригіналу залежить від багатьох факторів:

- (а) від майстерності перекладача;
- (б) від особливостей зіставляваних мов і культур;
- (в) епохи створення оригіналу і перекладу;
- (г) способу перекладу;
- (д) характеру текстів, що перекладаються і т. ін.

Нас цікавитиме останній із названих чинників. Але спочатку розберемося в термінах.

У теорії і практиці перекладу оперують такими подібними поняттями, як еквівалентність, адекватність і тотожність.

У широкому значенні *еквівалентність* розуміється як щось рівноцінне, рівнозначне чому-небудь.

Адекватність тлумачиться як щось цілком рівне, а тотожність трактується як щось, що є повним збігом, подібністю з чимось. Мабуть, ця менша семантична категоричність слова «еквівалентність» і зробила його найбільш уживаним у сучасному перекладознавстві.

Хоча, звичайно, поняття адекватності, тотожності, повноцінності і навіть аналогічності залишаються в тому самому семантичному полі, що й термін «еквівалентність» та іноді дублюють один одного.

На наш погляд, під **еквівалентністю** в теорії перекладу слід розуміти *збереження відносної рівності змістової, смислової, семантичної, стилістичної й функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі і перекладі.*

Тут варто особливо наголосити, що еквівалентність оригіналу і перекладу полягає насамперед у спільності розуміння інформації, що міститься в тексті, у тому числі й тієї, яка впливає не лише на розум, але і на почуття реципієнта і яка не тільки експліцитно виражена в тексті, але й імпліцитно співвіднесена до підтексту.

Еквівалентність перекладу залежить також від ситуації породження тексту оригіналу і його відтворення в мові перекладу.

У перекладознавстві нерідко зустрічається теза про те, що головним визначальним принципом еквівалентності тексту є *комунікативно-функціональна ознака*, яка складається із рівності комунікативного ефекту, створюваного на реципієнтів оригінального і перекладеного текстів.

Водночас при трактуванні комунікативно-функціональної еквівалентності стверджується, що, створюючи текст на мові Б, перекладач, будує його таким чином, щоб одержувач мови Б сприйняв його так само, як і одержувач мови А.

Іншими словами, в ідеалі сам перекладач не повинен привносити в текст повідомлення елемент свого власного сприйняття, яке відрізняється від сприйняття цього повідомлення тим одержувачем, якому воно було адресовано.

Насправді сприйняття перекладача і будь-якого з одержувачів мови не може бути однаковим в силу самих різних особистісних, культурних і соціальних причин.

Перекладач, наприклад, художньої літератури, сприймає текст не як якийсь невідомий носій мови, а як певний рецептор, як конкретний служитель «високого мистецтва» перекладу. І звичайно ж, він не підганяє свій переклад під сприйняття двох абстрактних істот: закордонного читача Х і вітчизняного книголюба У. Тому що у цих іксів і ігреків сприйняття не може бути клонованим. Воно обов'язково в чомусь різне.

І до того ж справжній зміст, наприклад, художнього твору ніколи не вичерпується повністю і наближення до нього є нескінченним процесом.

Мета перекладу полягає не в підганянні тексту під чиєсь сприйняття, а в збереженні змісту, функції, стильових, стилістичних, комунікативних та художніх цінностей оригіналу. І якщо ця мета буде досягнута, то й сприйняття перекладу в мовному середовищі перекладу буде відносно однаковим сприйняттям оригіналу у мовному середовищі оригіналу.

Перебільшення ролі комунікативно-функціонального фактора в перекладі призводить до розмивання внутрішнього змісту, інформативного змісту самого тексту оригіналу і перекладу, до заміщення сутності об'єкта реакцією на нього з боку суб'єкта, який його сприймає. Визначальним стає не сам текст, а його комунікативна функція й умови реалізації.

Комуникативно-функціональна еквівалентність є поняттям відносним, одним із важливих, але не основних компонентів поняття перекладацької еквівалентності.

Слід особливо підкреслити, що головне в будь-якому перекладі – це передача смислової інформації тексту.

Всі інші її види та характеристики, функціональні, стилістичні (емоційні), стильові, соціолокальні тощо не можуть бути передані без відтворення змістової інформації, позаяк увесь інший зміст компонентів повідомлення нашаровується на змістову інформацію, витягується з неї, підказується нею, трансформується в образні асоціації і т. ін.

Відомо, що переклад матеріалізується у двох формах, усній і письмовій. Рівень еквівалентності усних і письмових перекладених текстів дуже різний.

Спочатку розглянемо сферу усного перекладу, який зазвичай, поділяється на *послідовний* (включаючи *абзацний-фразовий*) і *синхронний*.

Найбільш складним для досягнення еквівалентності є синхронний переклад. Сама сутність цього виду перекладу не дозволяє домогтися високого ступеня еквівалентності. Тому що при синхронному перекладі усна мова перекладу породжується майже одночасно зі сприйняттям усного повідомлення на мові оригіналу. Саме темпоральний (часовий) фактор впливає, насамперед, на зниження рівня еквівалентності.

Синхроніст запізнюється в передачі смислу порівняно, з вимовлянням оригіналу, виникає так звана «синфазність», тобто фазовий зсув. З іншого боку, перекладач зобов'язаний закінчити переклад у той самий часовий відрізок, що й мовець.

Неминучість фазового зсуву і темпорального (часового) обмежувача зобов'язує перекладача вишукувати можливість для лінійних (горизонтальних) синтаксичних трансформацій, для словесного ущільнення (спресовування, згортання) інформації, що передається і скорочення семантичної надлишковості, якщо вона міститься у повідомленні мовця.

Під лінійними синтаксичними трансформаціями розуміється, наприклад, *вживання слова замість фразеологізму, або замість дієслівного звороту, або перетворення складнопідрядної пропозиції у складносурядну або в самостійну пропозицію, або зняття займенникових повторів і т. ін.*

Усе це дозволяє отримати необхідний резерв часу для синхронного перекладу.

Для цих цілей використовують прийоми **ущільнення інформації**, тобто передачі її меншим обсягом лексичних одиниць, і **скорочення семантичної надлишковості**, якщо мовець грішить вживанням характерних для нього вступних слів і виразів, які в принципі засмічують його мовлення.

Звичайно, перекладач-синхроніст економить час і на так званому ймовірнісному прогнозуванні, тобто умінні передбачати смисл фрази за її початковими лексичними одиницями, ключовими словами, а також завдяки прискоренню темпу свого мовлення порівняно з мовленням мовця. Це важливий прийом, хоча і пов'язаний з певним ризиком.

Дослідники підраховали, що якщо синхроністові доводиться говорити в ритмі 150-200 слів у хвилину, то неминучі пропуски і помилки. Слід нагадати також, що при синхронному перекладі втрачаються особистісні характеристики мовлення мовця, тембр і модуляції голосу, експресивність інтонації і т. ін.

Синхронний переклад може здійснюватися і з листка, коли перекладач, не лише слухає мовця, але і бачить переданий йому текст виступу.

Ще один тип усного перекладу – це *послідовний*, який виконується пофразно або поабзацно і може супроводжуватися стенографічними записами перекладача або позначками про ключові поняття.

Однак у всіх цих видів усного перекладу зберігається подібна до власне синхронних перекладів неповнота еквівалентності.

Отже, еквівалентність усного перекладу оригіналу доцільно було б визначати як редуковану відносну еквівалентність.

Розглянемо характер еквівалентності у письмовому перекладі книжкових і взагалі друкованих текстів.

Раніше була запропонована класифікація письмових текстів, які надзвичайно різноманітні за жанрами, стилями, функціями і т. ін. Їх характер визначає підхід і вимоги до перекладу і ступінь його еквівалентності оригіналу.

Слід також нагадати, що на відміну від усного письмовий переклад здійснюється при постійному зверненні до оригіналу. Звіряння перекладу з оригіналом може бути багаторазовим.

Якщо перекладач не дуже обмежений у часі, він може вдаватися до допомоги різних словників, довідників, енциклопедій тощо. У процесі перекладу він творчо розкріпачений. Його обмежує лише обов'язок перекласти іншомовний текст з найбільшою інформаційною точністю.

З огляду на запропоновану робочу класифікацію текстів, спробуємо коротко охарактеризувати ступінь відносної еквівалентності, яка властива різним типам текстів.

У побутовому спілкуванні в перекладі **розмовних текстів**, як правило, потреби не буває. У сфері ділового спілкування рівень відносної еквівалентності усного перекладу пов'язаний з параметрами, про які йшлося вище.

Офіційно-ділові тексти повністю орієнтовані на передачу змісту. Їх форма в більшості випадків буває стереотипною. Звернення, зачини тексту, послідовність викладу, кінцівки документів у кожній мові підкоряються строгим правилам риторики і рясніють мовними штампами.

У мові перекладу зберігається композиція оригіналу, але самі мовні штампи можуть відрізнитися за внутрішньою формою, збігаючись за змістом.

У європейських мовах висока культура і стандартизація письмового листування. У сучасній українській мові набагато менше усталених риторичних штамів. Тому при перекладі іноді доводиться вдаватися до дослівного викладу.

Прийом дослівного перекладу нерідко використовується в дипломатичних документах, де кожне слово особливо значуще. Необережне вживання слова може послужити приводом для різних тлумачень і навіть дипломатичних ускладнень.

Відносність еквівалентності названих текстів визначається відмінностями в мовних кліше, в риторичних структурах, можливістю появи елементів буквалізму і стилістичної нейтралізації тексту перекладу, а також розбіжністю ознак нейтрального стилю в різних мовах.

Характер відносної еквівалентності **суспільно-інформативних текстів**, відтворених в усній формі, відповідає ступеню редукування, про яку згадувалося вище.

Для **газетних і журнальних публікацій** зазвичай характерне використання значного числа звичних кліше, стереотипних фраз, газетних штампів, політичних термінів і понять, соціальних реалій і т. ін. У деяких публікаціях використовуються придумані журналістами оцінні слова, обігруються жаргонні і просторічні слова і вирази.

У цьому випадку перекладач прагне насамперед передати точний соціально-політичний смисл таких публікацій і їхню суспільну спрямованість. Для цього йому доводиться «корегувати» стиль першотвору під газетно-журнальний стиль мови перекладу.

Дослідники відзначають, що перекладач виробляє різноманітні синтаксичні трансформації рема-тематичного характеру, підшукує усталені в мові перекладу відповідності. Все це свідчить про те, що у таких перекладах еквівалентність також відносна, але її рівень близькості до оригіналу більш високій, ніж при усному перекладі.

Відмінності між оригіналом і перекладом виникають за рахунок різниці в стилі газетно-журнальних публікацій і пояснювальних експлікацій в перекладі. У цих випадках навіть обсяг слів у перекладі й оригіналі може помітно відрізнятись. Переклади часто виявляються багатослівнішими ніж оригінал.

Ступінь відносної еквівалентності **наукових текстів** залежить від їх типів і видів.

Помічено, що чим більш формалізованим є науковий текст, а це відбувається насамперед у природничих науках, тим більш еквівалентний його переклад оригіналу.

Переклади деяких праць з математики, хімії або біології, що складаються із стереотипних фраз, які вводять відповідні формули, виявляються майже тотожними оригіналу.

При перекладі наукових праць головне завдання полягає у передачі думки, логіки думки, суті наукової доктрини, послідовності міркування. Для цього нерідко доводиться в перекладах міняти синтаксичний лад фраз оригіналу, знижувати емоційну тональність, якщо вона присутня в оригіналі.

Іноді рівень еквівалентності в перекладах спеціальних праць знижується за рахунок описового трактування термінів або навіть неточностей у їх розумінні.

У перекладацьких школах західних університетів уведено курси термінології за обраною спеціалізацією. Але й вони не рятують від помилок особливо у сфері гуманітарних наук.

Гуманітарії надто охоче займаються термінотворчістю, коли цього слід було б уникати.

Часто залежно від наукової школи, наукового напрямку, навіть від окремого дослідника один і той самий об'єкт позначають різними термінами.

Перекладачеві доводиться вдаватися до ампліфікації, роз'яснюючи суть терміна, або перекладати термін дослівно або транскрибувати його.

Отже, рівень відносної еквівалентності перекладів наукової літератури зумовлюється певними граматичними трансформаціями, логічними і термінологічними уточненнями і роз'ясненнями, які залежать від характеру наукової праці і прагматичних вимог до перекладу.

У художньому перекладі (особливо віршованому) свої особливі закони еквівалентності оригіналу.

Переклад може, як уже зазначалося, лише нескінченно наближуватися до оригіналу. Тому що у художнього перекладу є свій творець, свій мовний матеріал і своє життя в мовному, літературному і соціальному середовищі, що відрізняється від середовища оригіналу.

Художній переклад породжується оригіналом, залежить від нього, але в той самий час має відносну самостійність, тому що стає фактом мови-перекладу. Тому оволодіння одного і того самого твору в різних культурах має свою специфіку, свої відмінності, свою історію.

Таким чином, не тільки оригінал і переклад розрізняються характером осмислення, соціальним значенням і репутацією, але і різномовні переклади одного й того самого літературного джерела.

Але є й інші причини відносної еквівалентності художнього перекладу оригіналу. Вони викликані своєрідністю сприйняття оригіналу перекладачем, різносистемністю мов, відмінностями соціокультурного середовища. Виявляється й індивідуальність перекладача, зумовлена його художнім сприйняттям, талантом, своєрідністю добору мовних засобів.

Ці зумовлені індивідуальністю перекладача риси не мають ніякого відношення до авторського стилю оригіналу, що не співвіднесені безпосередньо з текстом оригіналу. Їх парадокс полягає в тому, що вони небажані, але неминучі. Це елементи перекладацького стилю.

Проблеми стилю перекладача теоретично ще не осмислені в перекладознавстві, хоча окремі висловлювання з цього приводу вже відомі.

Не слід забувати, що іноді перекладач дивиться ніби з майбутнього на перекладені ним творіння, що призводить до зміщення деяких акцентів. Ще одне джерело зменшення рівня еквівалентності є *вертикальний контекст, різні алюзії, натяки на інші тексти або ситуації, а також різні символи, реалії* і т. ін.

Зі сказаного випливає, що, незважаючи на прагнення перекладача якомога повніше відтворити змістову, емоційно-експресивну й естетичну цінність оригіналу і домогтися рівнозначного з оригіналом впливу на читача, перекладачеві можна розраховувати лише на відносну еквівалентність художнього перекладу тексту оригіналу. Еквівалентність впливу оригіналу і перекладу на читача будуть ще більше відносними.

Переклад **релігійних текстів** пов'язаний зі сформованою традицією відтворення сакральних творів, для якої властивими є використання богословської термінології, усталених зворотів і штамів, архаїзація текстів, інтерпретація символів, алюзій, уведення в багатьох випадках буквалізмів, зумовлених побоюванням спотворити священний текст і т. ін.

Ці фактори призводять до відмінностей в текстах оригіналу і перекладу, а отже, й до відносної еквівалентності тексту мовою перекладу.

Моделі процесу перекладу

В останні роки з'явилося багато описів перекладу як процесу. Всі вони гіпотетичного, можливого характеру, тому що досягнути те, що відбувається у свідомості людини в момент перетворення змісту, вираженого в одній мовній формі, в той самий зміст, матеріалізований в іншу мовну форму, не вбачається можливим на сучасному етапі розвитку наук.

Діяльність головного мозку, продуктом якої є переклад, можливо в майбутньому буде розгадана зусиллями спеціалістів різних наукових дисциплін. Розкрити цю таємницю намагаються фахівці в області фізіології вищої нервової діяльності, біохімії, психофізіології, фізики та інших наук.

Моделі процесу перекладу, пропоновані лінгвістами, будуються на основі умоглядних посилок і висновків, самоспостережень перекладачів і т.ін.

Коли з'являється можливість перевірити ці теоретичні постулати жорсткою логікою фактів, то деякі з гіпотетичних побудов виявляються помилковими або навіть спекулятивними.

Все сказане зовсім не є закликом до відмови від спроб моделювання процесу перекладу, а лише свідчить про необхідність ще більш суворого відповідального і доказового підходу до створення подібних схем і описів.

Найбільш розповсюджені гіпотетичні моделі процесу перекладу:

- ситуативна,
- семантична,
- трансформаційна,
- семантико-семіотична,
- закономірних відповідностей,
- комунікативно-функціональна,
- інформативна,
- теорія рівнів еквівалентності і ін.

Ситуативна (денотативна) модель будується на визнанні того факту, що незмінною (інваріантною) основою мовних одиниць оригіналу і перекладу є співвіднесеність цих одиниць з предметами, явищами і даностями самої дійсності, з тим, що в лінгвістиці називають денотатами або референтами.

У своїй більшості денотати єдині для всього людства.

Будь-який текст, що відображає певну предметну ситуацію, судження і в кінцевому рахунку реальну дійсність, формується шляхом співвіднесення з найрізноманітнішими денотатами.

Виходячи з цього, переклад розуміється як процес заміни матеріальних знаків денотатів, тобто слів, однієї мови знаками іншої мови, співвіднесеними з тими самими денотатами. Інакше кажучи, перекладач сприймає ситуації і судження в одній матеріальній формі і відтворює їх в іншій, а денотати залишаються незмінними.

Але може бути й таке, коли якогось денотата взагалі немає в суспільстві, яке обслуговує мову перекладу. Тоді перекладач удається до різних компенсаторних перекладацьких прийомів, щоб зберегти смисл перекладуваного тексту і правильно описати відтворювану ситуацію.

Денотативна інтерпретація процесу перекладу надзвичайно поширена, хоча у неї є чимало противників, а її пояснювальні можливості обмежені.

Семантична модель процесу перекладу будується з урахуванням компонентного аналізу змістових одиниць мови і наявності регулярних міжмовних відповідностей. Передбачається, що у процесі перекладу в оригінальному тексті виокремлюють усі елементарні змістові одиниці і їх компоненти і в мові перекладу їм добираються рівнозначні або схожі за змістом одиниці.

Таким чином, переклад зводиться до аналізу змістових компонентів вихідного тексту і синтезу смислу в матеріалі мови перекладу. Звичайний зміст будь-якої мовної одиниці розглядається як єдність, що складається з набору елементарних смислових, стилістичних, стильових тощо характеристик, яким добираються відповідності в мові перекладу.

При такому трактуванні процес перекладу здійснюється не стільки на рівні слів і пропозицій, скільки на рівні елементарних змістових компонентів. Чим вищий ступінь збігу таких елементарних смислів у мові оригіналу і перекладу, тим адекватніший переклад.

Семантична модель пов'язана з постулатом про наявність у мовах загальних для всіх мов *глибинних змістових категорій і структур*. Процес перекладу й починається із зіставлення цих глибинних смислів. Звичайно, і в цієї моделі є багато критиків.

Трансформаційна модель виникає під впливом ідей трансформаційної граматики, мода на яку, схоже, пройшла. При побудові цієї моделі переклад трактується як перетворення тексту вихідної мови в текст на мові перекладу.

Перекладач сприймає оригінал, виробляє у свідомості низку міжмовних трансформацій і «видає» готовий переклад. Головними виявляються операції з перетворення так званих *«ядерних синтаксичних структур»*, які, згідно з прихильниками цієї моделі, збігаються в різних мовах і характеризуються спільністю логіко-синтаксичних зв'язків і лексичного складу.

Іншими словами, текст оригіналу розуміється як сукупність вихідних структур, яким мають бути відповідності в мові перекладу або ці відповідності повинні «виводитися» з правилами трансформації.

У свідомості перекладача оригінальний текст на фазі аналізу мінімізується в набір ядерних структур, потім на наступній фазі набір цей заміщується еквівалентними структурами мови перекладу, які потім перетворюються в реальний текст перекладу, що відповідає оригіналу.

Трансформаційна модель процесу перекладу також піддавалася критиці.

У комунікативній моделі, що має деякі різновиди, процес перекладу розглядається як акт двомовної комунікації. У ньому є *повідомлення*, його *відправник* і *одержувач*, *код* (мова) і *канал зв'язку* (письмове або усне мовлення з урахуванням жанру цієї мови).

У спрощеному вигляді схема виглядає таким чином: адресат кодує повідомлення і передає його по відповідним каналам, адресант декодує (тобто осмислює) його і потім перекодує сприйняту інформацію за допомогою нового коду і передає її адресанту за тим самим або іншим каналом зі збереженням жанрових особливостей вихідного повідомлення.

Ця схема ґрунтується на положеннях **теорії зв'язку**, а мова людини розглядається як своєрідний код. Ускладнює схему та обставина, що одержувач-перекладач повинен вибирати оптимальний варіант із можливих варіантів передачі вихідної інформації.

Важливо й те, що перекладач вважається учасником процесу комунікації, який виконує подвійну функцію, одержувача і відправника інформації.

У комунікативній моделі враховуються відношення, які в семіотиці визначаються як синтаксичні, семантичні і прагматичні. Іншими словами, відношення між знаками, між знаком і денотатом, між знаками і комунікантами. Семантика, ситуація і функція складають інваріантну основу висловлювання на мовах оригіналу та перекладу.

Інформативна модель заснована на постулаті, за яким будь-який усний чи письмовий текст і його основна одиниця-слово є носіями найрізноманітнішої інформації, яка у свідомості рецептора (перекладача) повинна бути сприйнята і зрозуміла, осмислена в ідеалі у всьому обсязі, з усіма її смисловими, стилістичними, стильовими, функціональними, ситуативними, естетичними тощо особливостями.

Це процес сприйняття, розуміння тексту, що відбувається одночасно з процесом відтворення, перекладу тексту на основі наявних інформаційних еквівалентів у мові перекладу.

Чим вищий рівень підготовки перекладача, тим швидше й успішніше здійснюється цей єдиний процес перекладацької діяльності.

Інформативна модель ураховує інтелектуальні характеристики відправника (автора) й одержувача (перекладача) тексту, своєрідність культур і бачення світу, властиві зіставлюваним мовним спільнотам, а також ситуативні й комунікативні умови породження вихідного тексту.

На відміну від схожої семантичної моделі інформативна модель не використовує тезу про наявність у мовах глибинних змістових компонентів і структур і заперечує положення про те, що процес перекладу здійснюється на рівні елементарних змістових компонентів.

Прихильники інформативної моделі виходять з того, що у свідомості рецептора відбувається одночасно аналіз і синтез змістових компонентів, наслідком чого є розуміння і сприйняття цілісних обсягів інформації, при перекодуванні якої передається зміст не окремих семантичних компонентів або слів, а думки, передається інформація, що міститься у структурі пропозиції.

Слід також згадати про так звану **теорію мовних відповідностей**, яка не претендує на моделювання процесу перекладу.

В її завдання входить установлення закономірних відповідностей між одиницями оригіналу і перекладу на рівні мови і мовлення.

Мовні відповідності можуть визначатися як відомі даності і, наприклад, на рівні слова фіксуватися у двомовних словниках. Мовні відповідності встановлюються при зіставленні конкретних текстів.

Уперше ідею закономірних відповідностей висунув **Я. І. Рецкер**, який визначив на основі зіставлення текстів оригіналу і перекладу різні типи відповідностей (еквівалентні, варіантні, контекстуальні) і види перекладацьких трансформацій.



Я. Рецкер



Дякую за увагу!